

Vallby Sörgården kulturresevat, Skövde kommun

Text: Lisa Ragnarsson

Syftet med kulturresevatet är att:

- Bevara ett värdefullt kulturpräglad västgötskt slättlandskap som utgörs av en ovanligt komplett bibehållen bondgård med ett odlingslandskap präglad av 1800-tal och det tidiga 1900-talet.
- Förmedla en förståelse för gårdens utveckling i ett historiskt sammanhang där kulturlandskapet är en källa till kunskap, inspiration samt bidrar till ett ökat friluftsliv.
- Bruka gården på ett sätt som var traditionellt i trakten under tidigt 1900-tal och därigenom ge möjlighet till pedagogisk verksamhet.

Beskrivning av kulturresevatet:

Läge, naturgeografi och landskapsbild

Kulturresevatet Vallby Sörgården ligger i Vadsboslättens södra utkant, i en öppen jordbruksbygd mellan sjön Östen i väster

och Stöpaskogen i söder och öster. Väg 200 går förbi öster om gården och ca 500 meter västerut ligger sedan 1850-talet Västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg.

Vallby Sörgården, bebyggelse och åkrar. Från söder. Foto Lisa Ragnarsson, Länsstyrelsen.

Kort historik

Vallby omnämns första gången 1540 i Gustav Vasas jordebok. Byn bestod då av två skattehemman och en frälselägenhet. Gårdsnamnen Sörgården och Nolgården används först i jordeboken 1685.

Storskifte genomfördes i Vallby 1815 och sedan även laga skifte 1852.

Byns gårdar var fram till tidigt 1800-tal uppdelade i två koncentrerade klungor på bytomten. År 1797 upprättades ett förslag till tomtdelning av Sörgårdens tomtplats,

som vid denna tid utgjordes av sex gårdsbruk varav en var föregångare till Vallby Sörgården.

Under tidigt 1900-tal följde gårdens jordbruksutveckling gott och väl sin tid. Ägaren till gården erhöll bland annat "Hushållningssällskapets diplom för gammal släktgård". Utvecklingen på gården kom dock i mångt och mycket att stanna av under efterkrigstidens första decennier.

1800-talets odlingslandskap i slättbygderna utmärktes bl a av otaliga öppna diken som genomkorsade landskapet. Idag har de flesta av dessa diken lagts igen, men på Vallby finns fortfarande några diken kvar.

Fornlämningsmiljön

Söder om byvägen inom reservatet finns enligt fornminnesregistret två ensamliggande gravar (Raä Götlunda 37 och 40), ett gravfält med ca 70 fornlämningar kallat Jämmerkullen (Raä Götlunda 42) och en runsten (Raä Götlunda 39). Fornminnesregistret tar

också upp Vändesten (Raä Götlunda 62) som är en naturbildning med tradition. Detta jordfasta block utgör en åkerholme.

Norr om byvägen inom reservatet finns enligt fornminnesregistret ett gravfält med 8 stensättningar (Raä Götlunda 34), fyra ensamliggande gravar (Raä Götlunda 33), tre ensamliggande gravar (Raä Götlunda

35) och ett område med fossil åkermark med röjningsrösen (Raä Götlunda 36).

Historisk markanvändning

Den karta som upprättades vid storskifte av inägorna i Vallby 1815 förmedlar en bild av markanvändning och bebyggelsemönster som sannolikt även avspeglar långt äldre förhållanden. Troligen var tresåde det odlingsystem som

användes i byn vid denna tid. I byn förekom det också flera särhägnade ängsgården både öster och väster om åkergårderna. Åkermarken var koncentrerad till höjdryggens krön och sluttningar. Marken där var delvis blockrik. Slående var den väldiga mängd (flera hundra) odlingshinder som lantmätaren ritat in i åkergårderna.

Gårdens bebyggelse berättar om uppdelningen i olika användningar. Foto: Lisa Ragnarsson, Länsstyrelsen.

Mellan storskiftet 1815 och laga skiftets inledning 1852 hände en hel del på byns marker, exempelvis uppodling på den gamla ängsmarken samt bortröjning av odlingsrösen och andra odlingshinder. Efterhand öppnades nya förutsättningar för markanvändningen när avvattningen förändrades genom utdikning och invallningar. Åkermarken dikades med öppna tegdiken, vilka i allt väsentligt fortfarande finns bevarade på Sörgården. Växelbruket som efter skiftena ersatte de äldre odlingsystemen kom helt att prägla jordbruket under gårdens resterande aktiva bondetid på 1800- och 1900-talen. Ända fram till 1962 brukades jorden med oxe som dragare.

Naturvärden

Reservatets naturvärden är blygsamma. Naturlig betesmark saknas helt inom Vallby 2:36 men förekommer i mindre utsträckning inom Vallby 1:42. De naturvärden som finns är knutna till delar av betesmarken t ex Jämmerkullen, åkerholmar, trädsiktigt och öppna diken. På

åkerholmarna finns antydning till ängshavretorrängar och på ett par av dem växer den fridlysta backsippan.

Bebyggelse och anläggningar

På Vallby 2:36 Sörgården finns idag åtta byggnader. Gårdsanläggningen har en karaktäristisk funktionsuppdelning och omfattar manbyggnad, två flyglar med bl.a. stall/hönshus och snickeriverkstad/ spannmålsloft, stor stenkällare, fårhus och ladugård samt smedja och en lite yngre undantagsstuga. Samtliga byggnader är mycket välbevarade både exteriört och interiört.

Manbyggnaden från 1826 är en förnämlig representant för de tvåvåningsstugor som börjar byggas på Vadsbosläätten under tidigt 1800-tal. Ovanligt välbevarade ekonomibygnader från 1800-talets tidiga del och mitt förtydligar genom variation, mängd, utformning och kompletteringar såväl byggnadsskickets såsom jordbrukets inriktning och utveckling under 1800-talet och 1900-talets första del.

Planeringsbakgrund

Vallby som helhet ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården KR 2-23 Götlunda–Väring. Vidare ingår Vallby i område 83-17 Götlunda i *Bevarandeprogram och åtgärdsprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården i Skaraborgs län* upprättad av dåvarande länsstyrelsen i Skaraborg 1992.

Bebyggelsemiljön i Vallby är kulturhistoriskt mycket värdefull och utgör område 16 i den av Skaraborgs länsmuseum utförda inventeringen av byggnader och bebyggelsemiljöer i Skövde kommun, redovisad år 1988, i publikationen *Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Skövde kommun*. I området ingår tre gårdar, två Sörgårdar (Vallby 2:34 och 2:36) och en Nolgård

(Vallby1:42). Bebyggelsemiljön har också uppmärksammats i det landskapstäckande projektet Agrar bebyggelse med särskilda kulturvården i Västergötland vars resultat publicerats år 2004 i *Gårdar i Västergötland – En bebyggelsehistorisk översikt*.

Fastigheten Vallby 2:36 ägs av Tidanbygdens och Väring–Locketorps hembygdsföreningar och brukas av Föreningen Vallby Sörgården med ambitionen att spegla jordbruket på gården under första hälften 1900-talet. Vallby 1:42 ägs och brukas av Per Gustafson som driver ett konventionellt jordbruk med mjölk- och spannmålsproduktion.

Reservatets norra delar präglas av betesmarker. Foto: Lisa Ragnarsson, Länsstyrelsen.

Ärendets handläggning

Länsstyrelsen tog år 2000 initiativ till bildandet av ett kulturresevat. Därefter har Västergötlands museum på Länsstyrelsens uppdrag genomfört flera studier och analyser i syfte att kartlägga och utreda områdets bebyggelse- och mark-användningshistorik. Föreningen Vallby Sörgården och markägaren till Vallby 1:42 har haft materialet för genomgång och är positiva till ett lagskydd.

Skälen för Länsstyrelsen beslut

Vallby 2:36 är en ovanligt komplett bibehållen fastighet där laga skiftesstrukturen är tydlig i ett odlingslandskap präglad av 1800-tal och det tidiga 1900-talet. Även andra väsentliga drag i jordbruksnäringens utveckling kan avläsas; t.ex. det senare 1800-talets omläggning från spannmåls- till animalieproduktion. Inte minst avtecknas i byggnader och landskap den småskaliga mångsidighet i drift och produktion som utmärkte de flesta jordbruk ända fram till strukturrationaliseringarna under 1900-talets senare del. Vallby 2:36 är en mycket god exponent för de medelstora familj jordbruk som kännetecknade Västergötland fr.o.m. sent 1800-tal till långt in på 1960-talet. Hela gårdsmiljön med byggnader, anläggningar och omgivande ägor framstår som en intakt historisk-funktionell helhet. Av stor betydelse för gårdens särart är att både jordbrukslandskapet, mangårdshuset med

lantbrukarhemmet och gårdens ekonomibyggnader med inredning och utrustning är synnerligen väl bibehållna.

Vallby 1:42 är till största delen rationellt brukad jordbruksmark men innehåller kärnor präglade av äldre tiders åkerbruk, med riklig förekomst av välbevarade röjningsrösen vilka speglar brukandet av marken före storskiftet. Dessa områden nyttjas idag som betesmark och tillför reservatet en historisk dimension som är en viktig länk för förståelsen av markanvändningens långa kontinuitet.

Andra element i och kring reservatet, exempelvis en runsten, väglämningar samt flera järnåldersgravar visar på områdets nyttjande sedan förhistorisk tid.

Länsstyrelsen har bedömt att det är viktigt att skötseln av kulturresevatet Vallby Sörgården utförs på ett sätt som tar tillvara dess höga kulturhistoriska kvaliteter. Beträffande Vallby 2:36 är föreningen Vallby Sörgårdens ambitioner med gården angelägna och deras engagemang i gården är en viktig förutsättning i det fortsatta arbetet.

Enligt Länsstyrelsens mening föreligger ett stort allmänt intresse av att bevara och förstärka områdets kultur- och naturvärden vilket kan uppnås genom inrättandet av kulturresevatet Vallby Sörgården.

Administrativa data

Skyddsform:	Kulturresevat
Reservatsförvaltare:	Länsstyrelsen Västra Götaland
Namn:	Kulturresevatet Vallby Sörgården
Kommun:	Skövde
Socken:	Götlunda
Kartor:	Fastighets karta: 08D8i
Fastigheter:	Vallby 2:36 och delar av Vallby 1:42
Ägare:	Tidanbygdens och Wäring-Locketorps hembygdsföreningar (Vallby 2:36) Per Gustafson (Vallby 1:42)
Areal och markslag:	Totalt: ca 26 hektar Åker ca 14 hektar Äng/bete ca 10 hektar Bebyggelse/tomt ca 1 hektar Skog ca 1 ha